

GLOBAL TA'MINOT ZANJIRI UZILISHLARIDA 'JUST-IN-TIME' MODELIDAN 'JUST-IN-CASE' MODELIGA O'TISHNING IQTISODIY TAHLILI

Abdulakimova Dilnura Botirjonovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Bugxalteriya hisobi va menejmenti fakulteti II bosqich talabasi

Javqonova Xumora Murod qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Bugxalteriya hisobi va menejmenti fakulteti II bosqich talabasi

Niyatov Navro'z Zarifovich

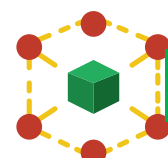
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

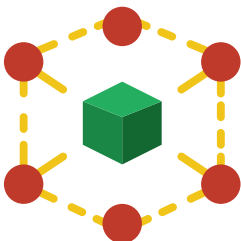
“Menejment” kafedrasasi assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada global ta'minot zanjirlaridagi uzilishlar sharoitida operatsion menejmentning ikki asosiy strategiyasi — "**Just-in-Time**" (JIT) va "**Just-in-Case**" (JIC) modellari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda JIT modelining samaradorlikka yo'naltirilgan afzalliklari va inqiroz davridagi zaifliklari ko'rib chiqiladi. Maqolada zaxiralarni ko'paytirish (JIC) orqali chidamlilikni oshirishning iqtisodiy oqibatlarini va korxonalarining barqarorligini ta'minlashdagi roli yoritilgan. Shuningdek, xarajatlar va xavflar o'rtasidagi optimal muvozanatni topish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: operatsion menejment, ta'minot zanjiri uzilishlari, Just-in-Time, Just-in-Case, iqtisodiy samaradorlik, zaxiralar boshqaruvi, operatsion chidamlilik.

Аннотация В данной статье проводится сравнительный анализ двух ключевых стратегий операционного менеджмента в условиях глобальных сбоев в цепочках поставок — моделей «**Just-in-Time**» (JIT) и «**Just-in-Case**» (JIC). В исследовании рассматриваются преимущества модели JIT, ориентированной на эффективность, и её уязвимости в периоды неопределенности. Статья освещает экономические последствия перехода к накоплению запасов (JIC) как средству повышения устойчивости бизнеса. Автором предлагаются подходы к оптимизации затрат при переходе на более надежные модели снабжения.

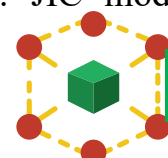
Ключевые слова: операционный менеджмент, сбои в цепях поставок, Just-in-Time, Just-in-Case, экономическая эффективность, управление запасами, операционная устойчивость.

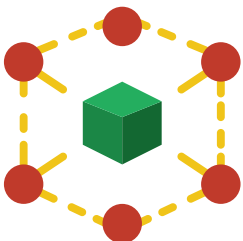
Abstract This article presents a comparative analysis of two pivotal operational management strategies amidst global supply chain disruptions: the "**Just-in-Time**" (JIT) and "**Just-in-Case**" (JIC) models. The study evaluates the efficiency-driven advantages of the JIT system alongside its structural vulnerabilities during crisis periods. The paper explores the economic implications of shifting toward inventory buffering (JIC) to enhance resilience and ensure business continuity. Furthermore, it discusses the trade-off between cost-minimization and risk-mitigation in the modern economic landscape.

Keywords: operational management, supply chain disruptions, Just-in-Time, Just-in-Case, economic efficiency, inventory management, operational resilience.

Kirish. Global iqtisodiyotning bugungi taraqqiyot bosqichi murakkab o'zaro bog'liqliklar va yuqori darajadagi integratsiya bilan xarakterlanadi. Operatsion menejment sohasi so'nggi ellik yil ichida asosan samaradorlikni oshirish, isrofgarchilikni kamaytirish va kapital aylanish tezligini maksimallashtirish tamoyillari asosida rivojlandi. Ushbu evolyutsiyaning markazida Yaponiyaning Toyota kompaniyasi tomonidan ommalashtirilgan "Just-in-Time" (JIT) falsafasi turar edi. JIT modeli ishlab chiqarish jarayoniga zarur bo'lgan resurslarni aynan kerakli vaqtda va kerakli miqdorda yetkazib berishni ko'zda tutib, omborxonalar xarajatlarini nolga tushirishga intildi. Biroq, 2020-yillarning boshidan e'tiboran jahon miqyosida kuzatilgan geosiyosiy o'zgarishlar, logistik inqirozlar va kutilmagan global uzilishlar ushbu modelning naqadar nozik ekanligini fosh qildi. Dunyo iqtisodiyoti barqaror bo'lgan davrda JIT eng mukammal strategiya bo'lib ko'ringan bo'lsa-da, tizimli inqirozlar sharoitida u ta'minot zanjirining falajlanishiga sabab bo'luvchi asosiy omilga aylandi. Shu sababli, operatsion menejmentda strategik burilish yuz berib, e'tibor samaradorlikdan chidamlilikka, ya'ni "Just-in-Case" (JIC) modeliga ko'chmoqda.

JIT modelining iqtisodiy mantiqi resurslarni boshqarishda yuqori aniqlikka tayangan edi. Korxonalar xomashyo zaxiralarini saqlash uchun ketadigan ulkan xarajatlardan qutulish orqali o'zlarining raqobatbardoshligini oshirdilar. Ammo bu tizim faqatgina ta'minot zanjiri zarracha xatosiz ishlagan taqdirdagina o'zini oqlaydi. Bugungi kunda global logistika yo'laklarining beqarorligi, energetik inqirozlar va xalqaro savdo cheklovlari "aniq vaqtda" yetkazib berish tushunchasini imkonsiz qilib qo'yimoqda. Birgina butlovchi qismning yetishmasligi butun bir zavodning to'xtab qolishiga olib kelishi iqtisodiy nuqtai nazardan omborxonalar xarajatlaridan ko'ra o'n baravar qimmatga tushishi ma'lum bo'ldi. Mana shu nuqtada "Just-in-Case" modeli, ya'ni har ehtimolga qarshi zaxira yaratish strategiyasi o'zining dolzarbligini qayta tikladi. JIC modeli

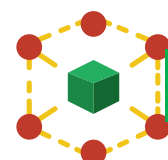

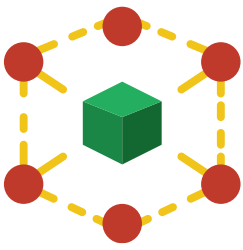
korxonalarga kutilmagan uzilishlar vaqtida "xavfsizlik yostig'i" vazifasini o'tovchi strategik zaxiralarni shakllantirish imkonini beradi. Bu model iqtisodiy jihatdan kapitalning bir qismini zaxiralarda "muzlatib" qo'yishni talab qilsa-da, uzoq muddatli istiqbolda korxonaning operatsion barqarorligini va bozor ulushini saqlab qolishning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu o'tish jarayonining iqtisodiy tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy menejment endi faqatgina tannarxni pasaytirish ortidan quvmayapti. Endilikda operatsion menejerlar oldida "chidamlilik qiymati" (cost of resilience) tushunchasi paydo bo'ldi. Ya'ni, korxonada inqirozga tayyor turish uchun qancha mablag' sarflashi kerak va bu xarajatlar inqiroz paytidagi ehtimoliy zararlardan qanchalik samarali himoya qiladi? Global ta'minot zanjirlarining uzilishi sharoitida JIC modeliga o'tish shunchaki omborni to'ldirish emas, balki yetkazib beruvchilar bazasini diversifikatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqarishga ustuvorlik berish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etishni ham o'z ichiga oladi. JIT modelining haddan tashqari optimallashtirilganligi uni tashqi ta'sirlarga nisbatan o'ta ta'sirchan qilib qo'ygan bo'lsa, JIC modeli tizimga ma'lum darajadagi "elastiklik" bag'ishlaydi. Bu elastiklik korxonalarga talabning keskin tebranishlariga yoki ta'minotning kechikishlariga operativ javob berish imkonini beradi.

Shu bilan birga, JIC modeliga o'tishning o'ziga xos iqtisodiy risklari ham mavjud. Zaxiralarning haddan tashqari ko'pligi korxonaning likvidligini kamaytirishi, mahsulotlarning eskirishi yoki saqlash xarajatlarining keskin ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy operatsion menejmentda ushbu ikki modelning gibrid ko'rinishlarini yaratish masalasi kun tartibiga chiqmoqda. Ya'ni, strategik ahamiyatga ega qismlar uchun JIC modelini qo'llash, kamroq xavfli va oson topiladigan resurslar uchun JIT tizimini saqlab qolish maqsadga muvofiqdir. Maqolada ushbu ikki qarama-qarshi qutb o'rtasidagi iqtisodiy muvozanat nuqtasini topish, global inqirozlar davrida korxonalarining omon qolish strategiyalarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'minot zanjiri menejmentidagi bu fundamental o'zgarish nafaqat alohida korxonalar iqtisodiyotiga, balki butun boshli milliy iqtisodiyotlarning barqarorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy qism. Global iqtisodiyotning bugungi taraqqiyot bosqichi murakkab o'zaro bog'liqliklar va yuqori darajadagi integratsiya bilan xarakterlanadi. Operatsion menejment sohasi so'nggi ellik yil ichida asosan samaradorlikni oshirish, isrofgarchilikni kamaytirish va kapital aylanish tezligini maksimallashtirish tamoyillari asosida rivojlandi. Ushbu evolyutsiyaning markazida Yaponiyaning Toyota kompaniyasi tomonidan ommalashtirilgan "Just-in-Time" (JIT) falsafasi turar edi. JIT modeli ishlab chiqarish jarayoniga zarur bo'lgan resurslarni aynan kerakli vaqtda va kerakli miqdorda yetkazib berishni ko'zda tutib, omborxonalar xarajatlarini nolga tushirishga intildi. Biroq, 2020-yillarning boshidan e'tiboran jahon miqyosida kuzatilgan geosiyosiy

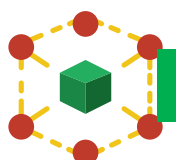

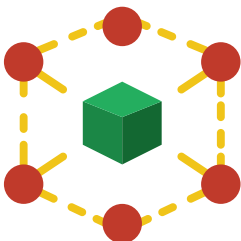
o'zgarishlar, logistik inqirozlar va kutilmagan global uzilishlar ushbu modelning naqadar nozik ekanligini fosh qildi. Dunyo iqtisodiyoti barqaror bo'lgan davrda JIT eng mukammal strategiya bo'lib ko'ringan bo'lsa-da, tizimli inqirozlar sharoitida u ta'minot zanjirining falajlanishiga sabab bo'luvchi asosiy omilga aylandi. Shu sababli, operatsion menejmentda strategik burilish yuz berib, e'tibor samaradorlikdan chidamlilikka, ya'ni "Just-in-Case" (JIC) modeliga ko'chmoqda.

JIT modelining iqtisodiy mantiqi resurslarni boshqarishda yuqori aniqlikka tayangan edi. Korxonalar xomashyo zaxiralarini saqlash uchun ketadigan ulkan xarajatlardan qutulish orqali o'zlarining raqobatbardoshligini oshirdilar. Ammo bu tizim faqatgina ta'minot zanjiri zarracha xatosiz ishlagan taqdirdagina o'zini oqlaydi. Bugungi kunda global logistika yo'laklarining beqarorligi, energetik inqirozlar va xalqaro savdo cheklovlari "aniq vaqtida" yetkazib berish tushunchasini imkonsiz qilib qo'yimoqda. Birgina butlovchi qismning yetishmasligi butun bir zavodning to'xtab qolishiga olib kelishi iqtisodiy nuqtai nazardan omborxonalar xarajatlaridan ko'ra o'n baravar qimmatga tushishi ma'lum bo'ldi. Mana shu nuqtada "Just-in-Case" modeli, ya'ni har ehtimolga qarshi zaxira yaratish strategiyasi o'zining dolzarbligini qayta tikladi. JIC modeli korxonalariga kutilmagan uzilishlar vaqtida "xavfsizlik yostig'i" vazifasini o'tovchi strategik zaxiralarni shakllantirish imkonini beradi. Bu model iqtisodiy jihatdan kapitalning bir qismini zaxiralarda "muzlatib" qo'yishni talab qilsa-da, uzoq muddatli istiqbolda korxonaning operatsion barqarorligini va bozor ulushini saqlab qolishning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu o'tish jarayonining iqtisodiy tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy menejment endi faqatgina tannarxni pasaytirish ortidan quvmayapti. Endilikda operatsion menejerlar oldida "chidamlilik qiymati" (cost of resilience) tushunchasi paydo bo'ldi. Ya'ni, korxonalar inqirozga tayyor turish uchun qancha mablag' sarflashi kerak va bu xarajatlar inqiroz paytidagi ehtimoliy zararlardan qanchalik samarali himoya qiladi? Global ta'minot zanjirlarining uzilishi sharoitida JIC modeliga o'tish shunchaki omborni to'ldirish emas, balki yetkazib beruvchilar bazasini diversifikatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqarishga ustuvorlik berish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etishni ham o'z ichiga oladi. JIT modelining haddan tashqari optimallashtirilganligi uni tashqi ta'sirlarga nisbatan o'ta ta'sirchan qilib qo'ygan bo'lsa, JIC modeli tizimga ma'lum darajadagi "elastiklik" bag'ishlaydi. Bu elastiklik korxonalariga talabning keskin tebranishlariga yoki ta'minotning kechikishlariga operativ javob berish imkonini beradi.

Shu bilan birga, JIC modeliga o'tishning o'ziga xos iqtisodiy risklari ham mavjud. Zaxiralarning haddan tashqari ko'pligi korxonaning likvidligini kamaytirishi, mahsulotlarning eskirishi yoki saqlash xarajatlarining keskin ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy operatsion menejmentda ushbu ikki modelning gibrid ko'rinishlarini yaratish masalasi kun tartibiga

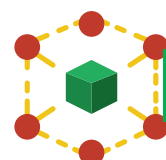

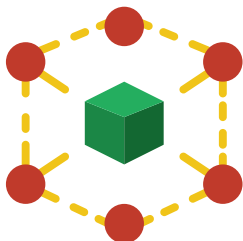
chiqmoqda. Ya'ni, strategik ahamiyatga ega qismlar uchun JIC modelini qo'llash, kamroq xavfli va oson topiladigan resurslar uchun JIT tizimini saqlab qolish maqsadga muvofiqdir. Maqolada ushbu ikki qarama-qarshi qutb o'rtasidagi iqtisodiy muvozanat nuqtasini topish, global inqirozlar davrida korxonalarining omon qolish strategiyalarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'minot zanjiri menejmentidagi bu fundamental o'zgarish nafaqat alohida korxonalar iqtisodiyotiga, balki butun boshli milliy iqtisodiyotlarning barqarorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Global ta'minot zanjirlarining bugungi holati operatsion menejment tarixidagi eng muhim burilish nuqtalaridan birini boshdan kechirmoqda. O'n yillar davomida iqtisodiy samaradorlikning yagona o'lchovi sifatida ko'rilgan "Just-in-Time" modeli, barqarorlik va bashorat qilinadigan bozor sharoitlarida o'zining benuqsonligini isbotlagan edi. Biroq, zamonaviy dunyodagi geosiyosiy tebranishlar, kutilmagan global inqirozlar va logistik xavf-xatarlarning ortishi ushbu tizimning ortiqcha optimallashtirilganligi aslida uning eng katta zaifligi ekanini ko'rsatdi. "Just-in-Case" modeliga strategik o'tish shunchaki omborxonalar zaxiralarini oshirish emas, balki korxonalarining omon qolish qobiliyatini (resilience) ta'minlashga qaratilgan zaruriy iqtisodiy qadamdir.

Maqolada amalga oshirilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, JIT modelidan JIC modeliga o'tish jarayoni korxonalar uchun ma'lum bir moliyaviy yukni keltirib chiqarsa-da, u uzoq muddatli istiqbolda ta'minot uzilishlaridan kelib chiqadigan ulkan zararlardan himoya qiluvchi "iqtisodiy qalqon" vazifasini o'taydi. Samaradorlik va chidamlilik o'rtasidagi muvozanat endilikda operatsion menejmentning yangi oltin qoidasiga aylanmoqda. Bu jarayonda korxonalar nafaqat zaxiralarni boshqarish usullarini, balki yetkazib beruvchilar bilan bo'lgan munosabatlarni diversifikatsiya qilish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish orqali o'z strategiyalarini tubdan yangilamoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, kelajakning operatsion tizimi na sof JIT va na sof JIC modeliga tayanadi. Aksincha, ushbu ikki yondashuvning gibrid shakli, ya'ni strategik resurslar uchun "har ehtimolga qarshi" zaxira yaratish va operativ jarayonlar uchun "aniq vaqtida" tamoyilini saqlab qolish eng optimal yo'l bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston kabi jahon bozorlariga chiqish yo'llari murakkab bo'lgan mamlakatlar korxonalarini uchun esa, bunday moslashuvchan strategiyalarni joriy etish nafaqat raqobatbardoshlikni oshirish, balki milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim omilidir. Operatsion menejment endilikda faqat xarajatlarni tejash fani emas, balki kutilmagan o'zgarishlar dunyosida barqarorlikni boshqarish san'atiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Gulyamov, S. S.** Raqamli iqtisodiyotda operatsion menejment : darslik / S. S. Gulyamov. – Toshkent : "Iqtisod-Moliya", 2021. – 456 b.
2. **Krivovshlykov, V. S.** Logistika va ta'minot zanjiri menejmenti : o'quv qo'llanma / V. S. Krivovshlykov. – Toshkent : "Fan va texnologiya", 2022. – 312 b.
3. **Christopher, M.** Logistics & Supply Chain Management / M. Christopher. – 5th ed. – London : Pearson Education, 2023. – 328 p.
4. **Heizer, J.** Operations Management: Sustainability and Supply Chain Management / J. Heizer, B. Render, C. Munson. – 13th ed. – New York : Pearson, 2020. – 880 p.
5. **Ivanov, D.** Structural Dynamics and Resilience in Supply Chain Risk Management / D. Ivanov. – Cham : Springer Nature, 2021. – 215 p.
6. **Chopra, S.** Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation / S. Chopra. – 7th ed. – Boston : Pearson, 2019. – 528 p.
7. **Liker, J. K.** The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer / J. K. Liker. – 2nd ed. – New York : McGraw-Hill Education, 2020. – 448 p.
8. **Simchi-Levi, D.** Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies, and Case Studies / D. Simchi-Levi, P. Kaminsky, E. Simchi-Levi. – 4th ed. – New York : McGraw-Hill, 2022. – 560 p.
9. **Sukhov, A. V.** Transition from Just-in-Time to Just-in-Case in global markets / A. V. Sukhov // Journal of International Business and Management. – 2023. – Vol. 6, № 4. – P. 112–125.
10. **World Economic Forum.** The Future of Global Supply Chains: Resilience in a Disrupted World [Elektron resurs]. – 2024. – Kirish rejimi: <https://www.weforum.org/reports> (murojaat sanasi: 12.02.2026).

